

ТМ	Г. XXXV	Бр. 2	Стр. 549-568	Ниш	април - јун	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 502.12(282 Дунав)(497.113)

Оригинални научни рад

Примљено: 1. 5. 2010.

Ана Пајванчић
 Душан Ристић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Нови Сад

ЕКОЛОШКА СВЕСТ СТАНОВНИКА ВОЈВОЂАНСКИХ ГРАДОВА НА ДУНАВУ*

Резиме

У раду су представљени резултати емпиријског истраживања еколошке свести, спроведеног путем упитника, на узорку од 364 испитаника из пет војвођанских градова на Дунаву. Еколошка свест је анализирана преко сазнајне, вредносне и делатне димензије, са почетном хипотезом да, с обзиром на друштвени контекст, наведене димензије још увек не представљају кохерентну целину. Друга хипотеза била је да испитаници поседују регионализовану еколошку свест, као последицу јединствености екосистема дунавског басена.

Хипотеза о неконзистентности димензија еколошке свести је потврђена – емпиријски је утврђена дискрепанција између еколошких знања, вредности и понашања. Испитаници поседују солидна еколошка знања и значајан степен еколошких вредности, али знатно слабији потенцијал за социјалну мобилизацију у области заштите животне средине. Хипотеза о регионализованој еколошкој свести није потврђена. Еколошка свест испитаника је у великој мери локализована и сведена на познавање еколошких проблема у непосредном окружењу. Резултати истраживања су ситуирани у шири друштвени контекст и анализирани у односу на остале социолошке налазе у овој области.

Кључне речи: еколошка свест, еколошки проблеми, друштвени контекст, Дунав, партиципација

---

ana@nspoint.net, dusanristicc@gmail.com

* Ово истраживање је резултат ангажовања аутора на истраживачком пројекту Одсека за социологију на Филозофском факултету у Новом Саду, под називом „Социјално-економске и културне карактеристике и потенцијали Војводине као чинилац регионалног повезивања и интеграције у Европу“.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Еколошка свест у социокултурном и политичком контексту

Основни предмет истраживања у овом раду је еколошка свест, схваћена у ширем смислу: као последица нивоа развијености специфичне *еколошке културе* појединаца, односно последица утицаја друштвеног и културног контекста. *Еколошка култура* подразумева посебан квалитет односа према окружењу и људима, односно, „захтева разумевање вредносних система и оријентација” (Koković 2008, 226). У том смислу, може се констатовати да развијеност еколошке културе, зависи од стања на подручју опште културе (Koković 2008, 227).

Осим у у оквиру културе, еколошка свест може се посматрати у и односу на политички контекст одређеног друштва. Као еколошки пожељно политичко уређење, обично се сматра модел партиципативне демократије и то зато што он доводи до облика власти осетљивијих према грађанима и омогућава настанак веће аутономије индивидуа (Carter 2007). Нил Картер (2007) разматра и проблем оваквог политичког модела, јер он као такав не доводи нужно до еколошки пожељних исхода. То посебно може да се односи на тзв. неразвијене и земље у развоју, где се може очекивати да ће проблем неповољне економске ситуације и сиромаштва довести до еколошки неодрживих образаца понашања, иницијатива и политика. Аутор међутим, наводи да облици власти настали на основу укључивања интереса широког круга актера, еколошки пожељне исходе ипак чине вероватнијим. Укључивање грађана у креирање и спровођење еколошких политика, значајно је и због поштовања културног контекста и мобилизовања специфичних локалних знања, што се показује као кључно за успостављање сваке жељене друштвене промене. Потреба за оваквим приступом препозната је у стратегијама одрживог развоја (Буртландин извештај, Агенда 21) које демократско грађанство виде као једног од главних носилаца еколошки одговорних политика. Анализирајући друштвено-еколошке промене, Мајкл Мајерфелд Бел истиче да је за успостављање одрживог друштва неопходно превазилажење „bottom up“ или „top-down“ приступа и успостављање дијалога између врха (облици друштвене организације) и дна (локални актери) (Bell 1998, 258). То значи да би повољан политички оквир за успостављање одрживог друштва и решавање еколошких проблема била партиципативна демократија у којој би институционалне политике и програми били формирану у односу на (и уз помоћ) актера цивилног друштва и грађанства уопште.

Може се рећи да је процес развоја еколошке политичке парадигме у Србији, заживео тек на нивоу надлежних институција и легислативе, док изградња и профилисање шире „зелене“ политичке идеологије још увек изостаје. Томе у прилог говори релативно мали

број и маргинална политичка моћ „зелених“ политичких странака, са једне стране, и формално усвајање еколошких принципа у оквиру програма готово свих политичких странака у држави, независно од њиховог идеолошког усмерења.¹ Као важни актери у програмима и политикама, јављају се и организације цивилног друштва. Према незваничним подацима, у Србији постоји око 200 невладиних организација из области заштите животне средине, док је у Војводини регистровано 72. Оволики број организација, ипак, не значи и њихову реалну моћ, јер се оне у Србији, још увек не појављују као препознатљив актер на друштвено-политичкој сцени.

Еколошке политике и програме са институционалног нивоа, међутим, не прате одговарајућа истраживања која би указала на капацитете грађана да усвоје и поштују одговарајуће еколошке принципе и ускладе их са својим свакодневним животним праксама. Како наводи Иван Цифрић, еколошка свест претпоставља да појединци и групе прихватају постојање потреба других људи, средина и група и „да су свесни да се не могу сва питања ријешити законским путем, тј. да је законодавна регулатива потребна примарно тамо гдје су мање акцептиране норме и друштвене вриједности као еколошке вриједности“ (Cifrić 1989, 198). Све институционалне стратегије, као своју елементарну претпоставку, требале би да имају изражену еколошку свест и активну партиципацију грађана, јер се тако успостављају односи између општих интереса и специфичних еколошких потреба локалних средина. Овакви процеси представљају основни услов очувања животне средине и претпоставку обезбеђивања одрживог развоја уопште.

Еколошка свест: приступ, одређење и структура

Ради образлагања одабраног теоријског приступа, позваћемо се на анализу проблема окружења у источној Европи, Бернда Баумгартла. Аутор наводи да: „У источноевропском контексту, значење одрживог развоја мора да се сагледава у односу на развојни пут који су ове земље пролазиле под комунистичким режимима и у односу на неопходне промене и прилагођавања које је донео период транзиције. У идеалном смислу, одрживи развој у источној Европи могао би да означава прилично велики скок („leap-frogging“) ка западноевропским стандардима и праксама имплементације“ (Baumgartl 2000, 351). Управо због тога еколошку свест у контексту Србије, није оп-

¹ У регистру политичких организација Србије, од укупно 488, 14 странака и организација могу се подвести под „зелене“. У тренутном саставу Скупштине Републике Србије и Скупштине Аутономне Покрајине Војводине, није заступљена ни једна од „зелених“ странака.

равдано посматрати као *grassroots* појаву, нити је смештати у идеално типске категорије. У том смислу не би била адекватна ни теза о *промени парадигме* („*paradigm shift*“)² по којој људи постепено израђују еколошку свест, освешћујући негативне последице људских активности по окружење. Бел (1998) критикује ову тезу, као и истраживања еколошке свести која, полазећи од ње, испитанике сврставају у оквиру идеално-типских категорија старе („*dominant social paradigm*“, „*human exceptionalism paradigm*“) или нове парадигме („*new environmental paradigm*“, „*ecological social paradigm*“).

Еколошка свест се у контексту Србије, мора посматрати као резултат деловања више фактора: од конкретних еколошких проблема и степена утицаја еколошких активиста (као „подстицаја одоздо“), преко концепције медијског извештавања о еколошким проблемима (као медијатора), до деловања националних и глобалних институција (као „подстицаја одозго“), а све у оквиру специфичног друштвеног контекста.

Еколошка свест, зато, у овом раду није дефинисана садржински (у смислу усвајања/неусвајања одређене парадигме) јер је претпоставка да еколошка свест још увек не представља кохерентну целину, већ пре недовољно интегрисани *скуп знања, вредности и деловања везаних за однос човека и његовог природног окружења*. Структура еколошке свести је одређена на основу Розенберговог и Ховландовог разликовања три компоненте ставова – когнитивне, афективне и делатне (*behavioural*) (Rosenberg and Hovland 1960). Оваква традиција истраживања еколошке свести потиче од Малонија и Ворда који су међу првима указали на несклад између наведене три компоненте еколошких ставова (Maloney and Ward 1973).

Под *еколошким знањима* подразумевамо познавање глобалних, регионалних и локалних еколошких проблема, као и одређених процеса који до њих доводе. У том смислу, може се рећи да еколошка свест не подразумева „само свест о ограничености природе и сваке моћи у њој и над њом, већ се заснива и на *сазнању* да постојећи извори енергије и садашњи животни услови човека могу за дуже време или заувек да се промене или нестану“ (Cifrić 1989, 198). Знања, као и информације, уверења, мишљење, вештине и навике, могу се посматрати као *конститутивни део рационалне сфере* еколошке свести (Кундачина 1998, 38). Развијати уверења и знања о могућности заштите животне средине значи и разумети да се животна средина може штитити, да је има смисла штитити и да одређени напори у том правцу могу имати ефекта, бити изводљиви са успешним исходом. Теоријски, може се говорити и о проблему конструкције еко-

² Ову тезу 1970-тих година уводе социолози Riley Dunlap i William Catton.

лошких знања и то преко конструкције самог појма природе, екологије и *енвајронментализма*, посредованих знањима конструисаним у оквиру науке, концепта ризика и путем медија (Hannigan 1995). Питање еколошких знања и начина њиховог формирања, може се показати као суштинско у социолошком разумевању еколошке свести, посебно у друштвено-политичком контексту који смо описали. С обзиром на недовољан број и недовољно уважавање *grassroots* иницијатива, еколошка сазнања у великој су мери повезана са систематским политичко-институционалним активностима која се базирају на формалном усвајању и имплементацији западноевропских принципа и пракси.

Еколошке вредности најопштије говорећи, представљају израз одређених осећаја према окружењу. Нека питања која спадају у области еколошких вредности односе се и на традиционалне етичке норме, тј. оне које уређују односе међу људима, али постоје и она питања која се тичу односа човека према „неживој“ Природи. Да би еколошке вредности уопште могле да постану предмет разматрања етике и филозофије, објекат вредновања (Природа) мора поседовати моралну релевантност и бити доследан разматрања. Де Жарден (Des Jardins) наводи да су филозофи, углавном ову моралну релевантност објекта тражили у поседовању себи својствене сврхе, „вредности и достојанства, независне од вредности које им придају друга људска бића“ (De Žarden 2006, 214). Због тога је, посебно у односу на Природу, важна динстинкција између инструменталних и интринзичних вредности. „Објекат са инструменталном вредношћу поседује ту вредност због тога што се он може употребити да се оствари нека друга вредност“, док „неки објекат има инхерентну вредност када вреди по себи, а не просто на основу својих употреба“ (De Žarden 2006, 214-215). Овакво разликовање вредности у односу на Природу, представља суштинску „преломну тачку“ у односу на коју се вредности тумаче као више или мање еколошке. Еколошке вредности се не могу посматрати независно од доминантних система вредности које се као пожељне прихватају у оквиру начина живота одређених друштвених група, слојева и читавих друштава у датом историјском контексту. Еколошка свест је у том смислу „пресек кроз систем друштвених вредности неке групе, класе, културе“ (Cifrić 1989, 201). Коначно, можемо констатовати и да однос појединца према еколошким вредностима у крајњем зависи од тога колико му оне припадају, односно у којој мери се он може *идентификовати* са њима и за њих везати своју егзистенцију и начин живота.

Еколошко понашање представља еколошки релевантна индивидуална и друштвена понашања. Оно подразумева намеру чињења одређених радњи, деловања у складу са еколошким знањима и вредностима. Битно је истаћи да се овде ради о *намери* еколошког пона-

шања, а не о *понашању* самом. Социолози из тих разлога говоре и о *латентним* и *манифестним* димензијама еколошке свести – код латентне димензије се пре свега мисли на постојање еколошке свести која не мора манифестно да се испољава (Cifrić 1989, 207). Распон између намере понашања и реалног понашања представља озбиљан проблем у предвиђањима еколошких понашања на основу намера испитаника. Бихејвиористички приступ у еколошкој психологији стоји на становишту да је понашање условљено стимулусима из окружења, те да промена тих стимулуса доводи и до промена у понашању (Winter and Koger 2004). Еколошка понашања су и део ширег животног стила који је данас снажно обликован потрошачком културом, али и њеном просторном организацијом. Поставља се питање како изменити нечије понашање у правцу еколошке одговорности (нпр. мање коришћење аутомобила), када је оно посредовано просторно-урбанистичком организацијом (нпр. живот у субурбији) и пропагирањем потрошачких образаца понашања (у нпр. аутомобилској индустрији) (Pušić 2001). Приликом анализе намере еколошког понашања, треба дакле, узети у обзир, осим чиниоца природног окружења и просторну друштвену организацију и животне стилове посредоване глобалном потрошачком културом.

Агенси формирања еколошке свести

Из наведених констатација и теоријских приступа произилази и наше разумевање појма еколошке свести као динамичке категорије, која се уобличава у одређеном културно-историјском процесу и зависи од конкретног стања у друштву. Не треба из вида губити ни општу димензију проблема, али свако истраживање мора у виду имати локалну контекстуалну раван друштва у којој се појаве истражују.

Једна од претпоставки овог истраживања била је да су основни агенси формирања еколошке свести, чији се утицај може непосредно испитати, сви потенцијални извори информација о еколошкој проблематици – од еколошког активизма, информација „од уха до уха“, јавних трибина и дискусија посвећених овој проблематици, до образовања и масовних медија. Осим тога, агенси развоја еколошке свести свакако су и конкретни еколошки услови локалних заједница.

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Опис истраживања, методологија и узорак

Истраживање је урађено на територији пет градова АП Војводине (Сомбор, Апатин, Бачка Паланка, Нови Сад, Панчево) у периоду јануар-јун 2008. године. Један од општих задатака била је анализа потенцијала грађана за активно укључивање у решавање еколошких

проблема. Истраживање је спроведено путем *анкетног упитника*. Упитници су обрађивани у статистичком пакету (СПСС), а мере повезаности обележја тестиране су хи-квадрат статистиком, односно Крамер тестом (В).

Примењен је комбиновани узорак. Градови су изабрани намерно, по критеријуму географске лоцираности уз Дунав, док су испитаници унутар њих бирани случајним избором. Број испитаника по градовима је пропорционално одређен (у односу на укупан број становника сваког града). Испитаници су анкетирани у Апатину (48), Сомбору (71), Бачкој Паланци (60), Новом Саду (100) и Панчеву (85). Узорком је обухваћено укупно 364 испитаника.

У демографској структури узорка, присутан је нешто већи број жена (50,5%) у односу на мушкарце (49,5%), док је највећи број испитаника био старосне доби од 21-29 година (22,8%), а затим од 50-59 година (18,6%).

Највећи део узорка чине испитаници који су запослени (40,6%), следе незапослени (24,1%) и пензионери (23,9%), а најмањи број испитаника је међу издржаваним лицима (9,3%). Занимања која су међу запосленим испитаницима била најфреквентнија су радници/це (19,5%), затим следе просветни радници/це и домаћице (5,7%), док је по 5,5% испитаника навело занимање трговац/киња и техничар/ка (електро, медицински, машински, итд.).

По образовној структури, највећи број испитаника, (48,3%), има завршену средњу школу, док су њих 19,2% завршили факултет. У значајној мери су присутни и испитаници који немају завршену основну школу (11,5%), а квалификованих и високо-квалификованих радника је било најмање (10,7%).

Еколошка знања, вредности и понашања

Истраживање еколошке свести кроз њене три димензије (знања, вредности и понашања), вршено је преко делимично стандардизованих питања, постављених у форми реченица/ставова, а одговори су мерени помоћу Ликертове скале. Већина ставова је постављена у афирмативном облику, тако да је слагање испитаника са ставом тумачено као постојање еколошких знања/вредности/деловања. Осим тога, наведене димензије су испитиване и кроз нестандардизована питања која нису била у форми ставова а била су прилагођена датом друштвеном контексту. На тај начин су ставови који су били постављени уопштено (деконтекстуализовано), проверени и кроз питања која се односе на конкретне проблеме градова и регије. Резултати су приказани по димензијама, односно елементима еколошке свести. Ради једноставнијег прегледа, у Табели 1 су процентуално приказани само одговори оних испитаника који *се слажу* са изнетим ставовима.

вима, што указује на ниво њихове сазнајне, вредносне и делатне димензије еколошке свести (види Табелу 1).

Табела 1. Просечан проценат слагања са ставовима, по димензијама еколошке свести

	Сазнајна димензија	Вредносна димензија	Делатна димензија
Просечан проценат слагања	85,3%	66,2%	57,3%

Из табеле 1. може се уочити да је код испитаника најразвијенија сазнајна димензија еколошке свести, која има просечан проценат слагања 85,3%. Вредносна димензија има нешто нижи проценат слагања (66,2%), а делатна најнижи (57,3%). Овакав „расцеп“ и несклад између димензија еколошке свести, детаљно је анализиран у даљем раду.

Еколошка знања. Испитаници у највећем проценту (85,3%) потврдно одговарају (слажу се, информисани су) на ставове који садрже одређене „еколошке истине“ (нпр. да *фосилна горива производе угљен-диоксид при сагоревању*).

Испитаници су добили могућност и да (без понуђених одговора) сами упишу шта је по њима *највећи глобални еколошки проблем* у свету. Најфреквентнији одговор био је проблем *глобалног загревања*, односно „ефекат стаклене баште“, за који се одлучило 31,9% испитаника. Затим следи одговор „загађеност ваздуха“ који је уписало 21,8% испитаника, а на трећем месту учесталости је проблем загађености вода – 10,1 %.

На питање *Да ли сте информисани о неком еколошком проблему у Вашој средини?* чак 49% испитаника одговара да није. Иако смо у претходном питању констатовали да су испитаници у значајној мери информисани и могу да препознају *глобалне еколошке проблеме*, одговори на ово питање показује недостатак знања о „локалним“ проблемима – других градова из региона. Скоро половина испитаника не уме да наведе ни један конкретан еколошки проблем своје средине, што указује на неопходност *трансфера* еколошких тема на ниво локалне заједнице и у домен свакодневног живота.

Код одговора на ово питање, међутим, постоји статистички значајна повезаност са местом становања испитаника (види Табелу 2).

Табела 2. Информисаност о еколошким проблемима свог града

Да ли сте информисани о неком еколошком проблему у Вашем граду?	Место					Тотал
	Нови Сад	Сомбор	Апатин	Бачка Паланка	Панчево	
НЕ % у оквиру одговора испитаника датог места	75,%	60,9%	68,9%	50,0%	-	49,4%
ДА % у оквиру одговора испитаника датог места	25,%	39,1%	31,1%	50,0%	100,0%	50,6%
Тотал	100,%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Највећа дискрепанција у одговорима на ово питање забележена је у Новом Саду и Панчеву. Најмањи проценат испитаника који су *узнати* са неким еколошким проблемом локалне средине забележен је у Новом Саду (25,3%), док је највећи (100%) забележен у Панчеву. Процент испитаника који *нису узнати* са локалним еколошким проблемима је, пропорционално, највише изражен у Новом Саду, док у Панчеву није забележен ниједан овакав одговор. Одговори испитаника из Панчева указују на апсолутну препознатљивост панчевачког еколошког проблема. Ту се може поставити питање да ли сваки еколошки проблем мора бити толиких размера (као онај у Панчеву) да би грађани о њему били информисани, или и остали присутни еколошки проблеми у градовима заслужују већу медијску и сваку другу пажњу? Драматична еколошка ситуација у Панчеву, чини одговоре испитаника из овог града разумљивим, али се може поставити оправдано питање због чега је мање од 30% испитаника из Новог Сада, као главног града Војводине, информисано о еколошким проблемима у свом окружењу? Одговор сигурно не лежи у одсуству еколошких проблема у Новом Саду, а можда га треба тражити у мањем степену конформизма у исказима новосадских испитаника.

У једном од питања, испитаницима је понуђено да се изјасне о томе који су од наведених еколошких проблема присутни у Војводини. Сви наведени еколошки проблеми су углавном препознати као присутни. У Табели 3 је приказана препознатост наведених проблема (одговори *да*); (види Табелу 3).

Табела 3. Перцепција еколошких проблема у Војводини

Да ли су наведени еколошки проблеми присутни у Војводини?	Процент одговора ДА
<i>Недостатак довољне количине и снабдевања становништва водом за пиће и често присуство штетних материја у води</i>	83,4
<i>Прекомерна загађеност површинских вода, недовољна контрола и кажњавање загађивача површинских вода</i>	89,8
<i>Недостатак постројења за пречишћавање отпадних вода, пре него што се испусте у површинске воде</i>	86,4
<i>Велики број дивљих депонија</i>	92,5
<i>Положај и проблеми Националног парка "Фрушка гора", посебно у случају сече шума, без обнављања и садње дрвећа, проблем са лединачким језером,...</i>	69,4
<i>То што је Војводина најмање пошумљено подручје у Европи</i>	53,9
<i>Прекомерна загађеност ваздуха у околини великих фабрика.</i>	93,9
<i>Криволов, неконтролисани лов, несавесно понашање корисника ловишта и прекомерно уништавање дивљачи</i>	84,5
<i>Небрига према биодиверзитету и недостатак прописа у односу на присуство генетски модификованих организама.</i>	58,8

За све наведене еколошке проблеме, више од половине испитаника сматра да су заступљени у Војводини. Готово сви испитаници сматрају да је у Војводини присутан проблем дивљих депонија и прекомерна загађеност ваздуха у близини фабрика. Најмањи проценат испитаника (али не мање од 50%), сматра да је у Војводини присутан проблем недовољне пошумљености и небрига према биодиверзитету. С обзиром на овакав резултат могло би се закључити да испитаници препознају оне еколошке проблеме своје средине који су непосредно уочљиви (дивље депоније) и општепознати (загађење ваздуха), док су „суптилнији“ еколошки проблеми препознати у мањој мери.

У даљем току упитника постављена су питања о неким конкретним проблемима испитиваних градова. У већини питања (5 од 7) више од половине испитаника не препознаје наведене еколошке проблеме градова из региона. Најмање познат проблем је загађеност ваздуха у Сомбору (85,9% испитаника га не препознаје) док је најпре-

познатљивији еколошки проблем загађености ваздуха у Панчеву (88,7% испитаника га препознаје). Недовољна информисаност испитаника о конкретним еколошким проблемима локалног и регионалног карактера и даље је у великој мери присутна иако општи резултати истраживања показују да је од три испитиване димензије еколошке свести, управо ова, сазнајна, највише развијена. Међутим, развијеност сазнајне димензије еколошке свести, евидентно се мора узети са резервом – посебно у домену сазнања испитаника о еколошким проблемима у њиховом региону.

У оквиру следећег питања, желели смо да утврдимо да ли испитаници проблем загађености Дунава, као глобално важног водног потенцијала, виде као међународни или локални проблем. Више од половине испитаника (68,9%) је препознало проблеме загађености Дунава, односно потребу њиховог решавања, као проблем на међународном нивоу. Испитаници су, дакле, свесни да су еколошки проблеми Дунава регионалног и међународног карактера, те да захтевају и такав третман. То, међутим, није у складу са констатованим одсуством регионализованих еколошких знања испитаника.

Идући од општијих и регионалних ка локалним еколошким проблемима, у следећој групи питања испитан је и ниво еколошких знања у сфери свакодневног живота испитаника. Иако развијена еколошка свест подразумева знања о „великим“ еколошким темама, практиковања еколошког начина живота нема без поседовања оних, еколошки релевантних, знања која се тичу човековог свакодневног живота. Пример је наведен у Табели 4. (види Табелу 4).

Табела 4. Еколошка знања у домену свакодневног живота

Питање	Одговор	
	ДА	НЕ
Да ли знате одакле се Ваше домаћинство снабдева водом?	72,9%	26,9%
Да ли знате где се одлива отпадна вода из Вашег домаћинства?	63%	37%

Треба напоменути да на основу ових питања, а без дубље провере, није могуће утврдити да ли испитаници *заиста* поседују ова знања, или се само тако изјашњавају. Уз овакву примедбу, може се закључити да већина испитаника изјављује да поседује информације о еколошки релевантним аспектима свог свакодневног живота. У овом је случају, ипак, тешко оценити да ли тај степен познавања еколошких аспеката свакодневице, заправо задовољавајући. Податак да, рецимо, око 30 % испитаника не поседују ова сазнања, могао би се посматрати као одраз веома ниског степена еколошке свести јер су она кључна за практиковање еколошког начина живота.

Одговори на наведена питања укрштени су са социо-демографским обележјима испитаника, а затим и са местом њиховог становања, како би се информисаност о конкретним еколошким проблемима могла дубље анализирати.

Када говоримо о сазнајној димензији еколошке свести испитаника, можемо извести следеће закључке:

1. Упркос томе што је сазнајна димензија еколошке свести, мерена познавањем општих еколошких проблема најразвијенија, еколошким знањима испитаника недостаје најпре регионални, а потом и локални карактер. Обавештеност испитаника о конкретним еколошким проблемима повезана је са њиховим местом становања. Испитаници у већини не препознају еколошке проблеме других градова из региона, а око половина њих не зна да наведе ни један конкретан еколошки проблем своје средине (Табела 2). Изузетак представља једино еколошки проблем загађења ваздуха у Панчеву, који већина испитаника (независно од места становања) препознаје.

2. Полазна претпоставка истраживања била је да испитаници имају шире знање о регионалним аспектима еколошких проблема, јер постоји географска и еколошка повезаност између градова у којима живе. Али, резултати истраживања показују супротно – еколошка знања испитаника су у великој мери ограничена на аспекте њиховог непосредног окружења. Она проистичу из конкретних еколошких услова у којима се налазе њихова места становања, градови. Иако сви испитаници живе у истом региону, а њихови градови су географски и еколошки повезани реком Дунав, они еколошке проблеме не перципирају с обзиром на ту повезаност, него као изоловане проблеме. Овакав резултат, евидентно је последица одсуства шире друштвене свести о јединствености еко-система дунавског басена, и међусобној еколошкој вези градова који припадају овом региону. Ипак, испитаници су у значајном броју (68,9%) препознали потребу да се проблеми загађења Дунава решавају на међународном нивоу, координисаном акцијом институција и организација из више држава. На овом месту је нужно скренути пажњу на то да односи између држава везани за реке (као водне ресурсе) могу бити кооперативни, али су у пракси чешће конфликтни. Милован Вуковић (2008) сматра да су водни ресурси постали нека врста „бојног поља“ суверених држава и да је то значајна препрека за решавање еколошких проблема који не познају административне границе. Стављајући акценат на међународну кооперацију, аутор закључује да је она (као и конфликти) високо контекстуализована, јер водни ресурси нису само стратешка (материјална), већ и симболичка (нематеријална) вредност. За успостављање међународне сарадње по питању водних ресурса веома је важна еколошка свест становника ових области, али се, поред тога, као важни актери појављују и државе, регионалне организације, међународне институције и цивилни сектор (Vuković 2008).

Еколошке вредности. Просечан проценат слагања испитаника са понуђеним ставовима које изражавају еколошке вредности био је 66,2%; (Табела 1).

Ставови који се односе на *еколошке вредности* (нпр. став да *Сва жива бића имају право на живот и вредна су очувања*) имају нешто нижи проценат слагања у односу на еколошка знања. Треба напоменути да су два наведена става која се односе на *права животиња*, снизила укупан проценат слагања испитаника на овом нивоу јер, у односу на све остале ставове, имају нижи проценат слагања. Тако нпр. став да *Држање животиња у кавезима треба да буде забрањено* има проценат слагања 32,6%, а став да *Животиње треба да имају законска права* – 50,4%. И овде се, слично као код сазнајне димензије еколошке свести, може закључити да новија и „суптилнија“ еколошка проблематика (нпр. законска права животиња), још увек није присутна у вредносном систему испитаника. Занимљиво је истаћи да просечан проценат слагања испитаника опада када се сличан став постави на другачији начин: обрнуто. Тако се са ставом *Вредност Природе не одређује човек, она је вредна по себи*, слаже 77,2% испитаника, а са ставом *Људи су одувек искоришћавали природу и то тако треба и да остане*, делимично слаже 54%, и потпуно слаже 15,4% испитаника.

Налази истраживања говоре у прилог томе да еколошке вредности још увек не представљају кохерентну целину и нису као целина интегрисане у еколошку свест испитаника. Еколошке вредности су очигледно, иако присутне, још увек недовољно развијене и представљају последицу конформистичке оријентације, па у том смислу, не могу бити темељна основа еколошки одговорног понашања и начина живота. Подаци истраживања показују и да еколошке вредности не варирају значајно у зависности од социо-демографских обележја испитаника (пол, старост, образовање, занимање, место становања).

Еколошко понашање. Делатни ниво, односно „практични чинилац“ еколошке свести анализиран је такође путем стандардизованог сета питања и има најнижи проценат слагања у односу на претходна два нивоа (57,3%). Приметно је да се испитаници у најмањем проценту слажу са ставовима о праксама које их се непосредно дотичу, тачније оним које захтевају одређено одрицање зарад неког општег-еколошког добра. Тако се, на пример, са ставом *Подржавам скупе наплаћивање паркинга у градовима* сложило тек 24,3% испитаника.

Делатни ниво еколошке свести, испитиван је и преко питања о могућности решавања еколошких проблема на *индивидуалном* нивоу. На питање *Да ли по вашем мишљењу човек као појединац може да утиче на отклањање/ублажавање еколошких проблема*, 70,6% испитаника је одговорило позитивно. Испитаници, углавном, уједначено одговарају на ово питање, односно нема већих разлика у одговорима испитаника различитих социо-демографских обележја.

На основу питања о томе како испитаници виде *свој лични допринос* у решавању еколошких проблема, показало се да релативно велики проценат верује да појединац може да допринесе томе (82,5%). Они који мисле да не могу на личном нивоу да допринесу решавању проблема ни на који начин, били су заступљени са 17,5%; (види Табелу 5).

Табела 5. Перцепција личног доприноса у решавању еколошких проблема

Лични допринос у превенцији и решавању еколошких проблема у својој средини видим као:	Процент одговора
Активности у еколошкој организацији	7,2%
Васпитање и информисање деце	43,7%
Утицај на доносиоце одлука	13,6%
Добровољне радне активности	13,9%
Не могу да допринесем томе	17,5%
Нешто друго	3,9%

Иако у великој мери верују да појединац сам може да утиче на решавање еколошких проблема, испитаници лично учествовање у решавању еколошких проблема најчешће виде нешто пасивније – као *преношење знања и вредности*, односно васпитавање деце (43,7%), док је мотивација за конкретно укључивање у еко-акције знатно ређа. Око 13% испитаника је спремно да своје еколошке ставове спроведе у пракси било кроз добровољне радне акције, или кроз утицај на доносиоце одлука, док је њих 7,2% спремно да то учини активирајући се у некој еколошкој организацији. Анализа одговора на ово питање доводи до закључка да еколошки ставови испитаника у већини *нису усмерени ка активизму*, тј. да еколошка питања нису постала део свакодневног јавног живота на локалном нивоу. У оквиру анализе одговора на ово питање, занимљиво је напоменути и расподелу одговора на питање о *главном узроку постојећих еколошких проблема*. Испитаници, наиме, као основни узрок виде недовољну примену закона и прописа из ове области (44,7%). Испитаници, дакле, као извориште проблема у главном виде институционални ниво, и ниво доношења одлука, па ипак, утицај на доносиоце одлука, као пожељно решење наводе тек у 13,6% случајева.

Претпоставка да су еколошка понашања најмање развијена димензија еколошке свести испитаника, није се у потпуности потврдила код питања *Да ли бисте Ви лично, били спремни да учините нешто како би Дунав постао чистији*, јер 57,5% испитаника на ово питање одговара са *да*, а 42,5% *не*. Али, с обзиром да ови одговори говоре тек о *намери* еколошког понашања, а не *понашању самом*, закључујемо да код становника градова на Дунаву, еколошко понаша-

ње, као последица усвојених еколошких знања и вредности, није у значајној мери развијено.

Агенси формирања еколошке свести – информисаност испитаника

У покушају да утврдимо на који начин се испитаници информишу о еколошкој тематици део упитника смо посветили питањима о изворима информација и потребама испитаника за њима. Решавање еколошких проблема нужно захтева и информисане грађане, а информисаност у овим доменима подразумева познавање еколошке угрожености средине и последица које тиме настају, могућност заштите животне средине, властиту одговорност у томе, и сл.

Испитаници су оценама од 1 до 5 процењивали у којој мери су поједини извори релевантни у формирању њихових еколошких знања. Средње оцене за наведене изворе информација приказане су у следећој табели; (види Табелу 6).

Табела 6. Извори формирања еколошких знања

Да ли сте знања и ставове о еколошким проблемима стицали:	Средња оцена (1-5)
<i>У породици/васпитањем</i>	3,64
<i>У школи/на факултету</i>	3,55
<i>Путем медија (Радио, ТВ, Интернет)</i>	3,85
<i>Информисањем од стране активиста из локалне заједнице</i>	1,86
<i>Самосталним информисањем (књиге, часописи, итд.)</i>	3,58
<i>Уз помоћ пријатеља, познаника</i>	3,12
<i>Нешто друго</i>	1,07

Највећу просечну оцену, као извор информација о еколошким питањима, имају *медији* (3,85) а најмању *еко-активисти* (1,86), што отвара питање присутности еколошке проблематике у свакодневном животу и окружењу испитаника. Дискрепанција просечних оцена за ова два одговора је изузетно велика. Ниска просечна оцена приписана еко-активизму, као извору информација о еколошким проблемима, по нашем уверењу, последица је недовољног ангажовања људи у конкретним акцијама на локалном нивоу, те дискрепанције између *еколошких знања, вредности и еколошких пракси*. Медији (са највишом просечном оценом) у сваком случају представљају важан извор информација о екологији и еколошким проблемима, али без локалног еколошког активизма и развијеног цивилног друштва на локалном нивоу, еколошки проблеми тешко постају део свакодневице и личног искуства појединаца.

Овај проблем уочљив је и код одговора испитаника на следеће питање: „Волео/ла бих да о питањима и проблемима који се тичу екологије, добијем више информација“ (види Табелу 7).

Табела 7. Пожељност појединих извора информација о екологији у будућности

Волео/ла бих да о питањима и проблемима који се тичу екологије, добијем више информација:	%
<i>Путем медија</i>	45
<i>Кроз различите врсте неформалних едукација</i>	6,9
<i>Од стране политичара и других функционера из јавне управе</i>	3,9
<i>Од стране локалних удружења и власти</i>	9,4
<i>У школама и другим образовним институцијама</i>	4,1
<i>Све наведено</i>	23,1
<i>Имам довољно информација</i>	5
<i>Немам довољно информација и нисам заинтересован/а за ту тему</i>	1,9

Они показују да испитаници очекују највећи број информација о овој теми од медија (скоро половина испитаника, 45%). Испитаници, дакле, медије виде као главни извор информисања и стицања знања о еколошким проблемима, што указује на више *пасивну* оријентацију и недостатак развијених потреба за информисањем „лицем у лице“.

Ниски проценти одговора испитаника које бележимо код других извора информисања (политичари, јавне расправе, активизам и сл.) може да укаже и на низак ниво *поверења* испитаника у ове изворе информисања. Подаци наводе и на закључак да испитаници, генерално заинтересовани за еколошка питања и проблеме, своје ставове формирају више на основу пасивног конзумирања и усвајања медијских информација, а не активно (нпр. учествујући у јавним расправама, трибинама или на неки други начин).

Добијени резултати отварају још једно важно питање – питање друштвене (и/или медијске) конструкције сазнања о еколошким проблемима. Не мисли се само на креирање лажних и манипулативних садржаја и њихову дистрибуцију путем медијских мрежа, већ и на евентуалне *конструкције еколошке проблематике* која је више у складу са потребама медијских компанија (тзв. *сензационализам*, информације које доприносе већем степену гледаности), а не са реалним стањем – конкретном еколошком ситуацијом средине (Hannigan, 1997). На тај начин, јавност може остати ускраћена за квалитетно информисање. Отуда и потреба за различитим изворима информација о еколошким проблемима, односно многоструким агенсима еколошких знања и вредности (породица, школски систем, еко-активизам и сл.)

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Идентификација ставова о еколошким проблемима у овом истраживању је обухватила социолошку анализу еколошке свести, преко њених основних димензија: еколошких знања, вредности и потенцијала за друштвену мобилизацију, односно партиципацију у решавању еколошких проблема у испитиваним срединама, војвођанским градовима на Дунаву. Еколошка свест је у раду посматрана као процесуална, динамичка и контекстуална појава.

Полазна претпоставка о неконзистентности еколошке свести се показала тачном. Иако у великој мери верују да појединац може да утиче на решавање еколошких проблема, испитаници лично учествовање у решавању истих највише виде као пасивно преношење знања (васпитањем), док је мотивација за конкретно укључивање у еко-акције веома ниска. Одговори на питања везана за еколошке проблеме Дунава указују на то да испитаници имају информација о њима, схватају да је то регионални, односно међународни проблем, али готово половина њих није спремна да самостално нешто учини, односно да се лично укључи у њихово решавање. Истраживањем, дакле, није утврђена конзистентност између знања о еколошким проблемима и спремности за делање у правцу њиховог решавања. Оваква дискрепанција, већ је теоријски потврђена, а Бел је одређује као „А-В split“ („attitude-behavior split“; Bell 1998). Неусклађеност сазнања о окружењу (свест о постојању еколошких проблема) и понашања према њему (нееколошка понашања), представља извор унутрашње нелагоде и конфликта. Тај унутрашњи конфликт је тешко осветити, а још теже, превазићи, јер то захтева измене у домену свакодневног живота, који је у великој мери обликован конформизмом, навиком и рутином. Проблем је осим тога, како га види Бел, и у социјалној организацији живота, која индивидуалне изборе чини више или мање остваривим. Решење проблема, по овом аутору, представља „друштвена реорганизација социјалне организације“ (Bell 1998, 247), како би она била у функцији оснаживања еколошког понашања појединаца.

У овакву „реорганизацију“, морали би бити укључени сви релевантни актери („bottom“ и „top“) са циљем успостављања „еколошког дијалога“. Наведени социокултурни и политички контекст у Србији могао би да представља иницијалну тачку успостављања таквог дијалога. Увиђање значаја концепта одрживости довело је до укључивања еколошког аспекта у све стратегије, политике и програме развоја Војводине као регије и Србије у целини. Потребни су, међутим, и стални напори за подстицање друштвене мобилизације појединаца и оснаживање организација цивилног друштва у циљу заједничке изградње еколошки пожељне будућности.

Недовољну интегрисаност елемената еколошке свести, показали су и резултати који се односе на еколошке вредности испитаника. Иако испитаници у значајној мери поштују интринзичне вредности Природе, тј. придају јој „вредност за себе“, ове вредности се показују као слабо утемељене и склоне промени у зависности од промене контекста и ситуације. Овај налаз јасно указује да су еколошке вредности испитаника у великој мери одређене друштвеним конформизмом, те да не представљају темељни део њиховог идентитета. То делимично објашњава и уочен проблем раскорака између ставова и понашања – „А-В split“ – јер, неутемељене вредности тешко могу бити довољан мотиватор за понашање.

Добијени резултати имплицирају и шире питање *промена система вредности* и вредносних оријентација на шта значајно имају утицај економски и политички, односно друштвени процеси у Србији. Стога се добијени налази могу тумачити и у односу на недостатак развијених вредности *индивидуализма*, што би у ширем теоријском смислу посредно допринело развоју грађанске свести, потребе за различитим облицима партиципације у јавном животу, решавању одређених политичких, социјалних, па и еколошких проблема.

Различита истраживања показала су да степен партиципације у формалним организацијама зависи од различитих друштвених чинилаца, као што су степен урбанизације, тип социоекономске структуре друштва, културне традиције друштва и сл. (Pušić 1997, 399). Због тога је нагласак у овом раду и био на широј, социо-културној димензији проблема, јер се пошло од претпоставке да еколошки проблеми и свест о њима нису издвојена и засебна друштвена проблематика, већ настају и формирају се у специфичном друштвеном контексту. Еколошки проблеми и кризе, у својој основи имају социјалну димензију, као што и многе димензије социјалне кризе у крајњој линији јесу одраз ширег односа друштва према природи. Еколошки проблеми зато, могу указати на сву дубину и ширину друштвене кризе (Малешевић 2004, 41).

Резултати истраживања указују на суштински значај друштвених чинилаца у формирању еколошке свести. На индивидуално-психолошком нивоу, утврђене су неке њене базичне претпоставке, међутим, за њихово уобличавање у конзистентну оријентацију, оличену у стилу живота и еколошкој култури, неопходна је системска „подршка“ друштвених структура и друштвене организације. Социјални аспекти и социјални узроци еколошких проблема због тога се могу посматрати као кључни у оваквим истраживањима. Превладавање еколошке кризе решавањем конкретних еколошких проблема средине, зато није могуће ако не дође до дубљих реформи у друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- Baumgartl, Bernd. 2000. Environment in Eastern Europe. In *The international handbook of environmental sociology*, edited by Michael Redclift and Graham Woodgate, 349–79. UK: Edward Elgar publishing.
- Bell, Michael M. 1998. *An invitation to environmental sociology*. USA: Pine forge press.
- Vuković, Milovan. 2008. International water disputes and cooperative responses to water stress. *Sociološki pregled* 42(2): 241–60.
- De Žarden, Džozef R. 2006. *Ekološka etika: uvod u ekološku filozofiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Koković, Dragan. 2008. *Socijalna antropologija sa antropologijom obrazovanja*. Banja Luka: NUBL.
- Кундачина, Миленко. 1998. *Чиниоци еколошког васпитања и образовања ученика*. Ужице: Учитељски факултет.
- Малешевић, Крстан. 2004. *Човек против себе – огледи из социјалне екологије*. Београд: Економски факултет.
- Maloney, Michael and Michael Ward. 1973. Ecology: Let's hear from the people – An objective scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge. *American Psychologist* 28: 583–86.
- Pušić, Ljubinko. 1997. *Grad, društvo, prostor – sociologija grada*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- . 2001. *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdanja S. Mašića.
- Rosenberg, Milton and Carl Hovland. 1960. Cognitive, affective, and behavioral components of attitudes. In *Attitude organization and change*, edited by Carl Hovland and Milton Rosenberg, 1–14. New Haven: Yale university press.
- Hannigan, John. 1995. *Environmental sociology: A social constructionist perspective*. London: Routledge.
- Carter, Neil. 2007. *The politics of the environment: Ideas, activism, policy*. New York: Cambridge university press.
- Cifrić, Ivan. 1989. *Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus.
- Deborah Du Nann, Winter and Suzan Koger. 2004. *The psychology of environmental problems*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates.

Ana Pajvančić, Dušan Ristić, Novi Sad

ENVIRONMENTAL ATTITUDES OF URBAN DWELLERS ON THE DANUBE RIVER IN VOJVODINA

Summary

The paper presents the empirical research of environmental attitudes. It was based upon questionnaire on the sample of 364 examinees from five cities located on the river Danube. The ecological awareness was analyzed through its three dimensions: environmental knowledge, environmental values and environmental behavior intention, with starting hypothesis that, due to the social context, these dimensions still don't represent a coherent unit. The second hypothesis was that examinees have wider knowledge and awareness on regional aspects of ecological problems, as an effect of geographical and ecological connection between the cities of their residence.

The first hypothesis was confirmed – the results shows discrepancy between environmental knowledge, values and behavior intention of the examinees. They have extensive environmental values and knowledge, but their potential for social mobilization in the system of ecological protection is very low. The second hypothesis was not confirmed. Environmental attitudes of the examinees are to a large extent "localized" and limited to aspects of their everyday experience and surrounding. Main results of the inquiry are situated in a broader social context and related to findings derived from other sociological inquiries in those fields.

Key words: environmental attitudes, environmental problems, social context, river Danube, participation.